

ПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті проаналізовано генезу досліджень феномену політичного вибору. Визначено, що аналіз політичного вибору носить міждисциплінарний характер. Розглянуто історичні трансформації політичного вибору у процесі взаємодії влади та суспільства, відзначено плюралізм сучасних уявлень щодо сутності політичного вибору.

Ключові слова: політичний вибір, теорія суспільного вибору, теорія раціонального вибору, теорія ігор, ліберальна політична доктрина, політична діяльність.

Актуальність теми дослідження проблеми політичного вибору у сучасних умовах обумовлена тим, що у ній віддзеркалюється не лише стан філософських, політичних, соціально-економічних теорій, парадигм та підходів, а й особливості історичного розвитку кожної країни.

У сучасному світі, у зв'язку зі змінами у структурі політичної взаємодії (становленням інформаційного суспільства, переходом до мережевої організації політичного простору та ін.) перегляду підлягають фундаментальні принципи влади модерної доби, у тому числі — шляхи формування інститутів влади та прийняття політичних рішень. Політичний вибір стає однією із основних складових політичної діяльності в умовах трансформації суспільства.

Саме тому ґрунтовний науковий аналіз політичного вибору з використанням методологічного інструментарію політичної науки передбачає розгляд основних етапів розвитку наукової думки з проблеми політичного вибору та дослідження історичних трансформацій політичного вибору у процесі взаємодії влади та суспільства.

На окрему увагу заслуговує дослідження історичних трансформацій політичного вибору на різних етапах цивілізаційного розвитку (Античність, Середньовіччя, Відродження, Новий час, Просвітництва, традиційні та модерні суспільства XIX-XX ст.). Це передбачає виокремлення та аналіз філософських інтерпретацій

політичного вибору доби античності, теологічних доктрин середньовіччя, ідеологічних напрямків політики доби модерну. А також виділити та проаналізувати основні суб'єктні сили політичного вибору та механізми його реалізації у античному полісі (демос, аристократія, тирани), середньовічному місті (династії, церква), політичному середовищі раннього буржуазного демократичного суспільства (партії, ідеології, національні держави, політичні лідери).

Наукові дискусії відносно змісту та характеристик, місця та ролі політичного вибору в сучасному суспільстві відкрилися у зарубіжній політичній науці у середині ХХ століття. Проте вивчення основ політичного вибору зобов'язане значною мірою економічним дослідженням, розпочатим ще А. Смітом, та теорії ігор. Зокрема, це праці таких авторів, як Дж. Кейнс, Ф. Гаєк, К. Полані, М. Фрідман, М. Флуд, М. Дрешер, А. Такер, К. Ероу та ін.

Поглиблене соціально-філософське й політологічне дослідження феномену вибору здійснювалось у роботах таких авторів, як Кондорсе, І. Берлін, Ж. Бодуен, П. Бурд'є, М. Дюверже, В. Парсонс, М. Фуко, З. Бжезинський, Ю. Габермас, М. Олсон, а також у творах Г. Арендт, Г. Алмонда, Дж. Пауелла, К. Строма, Д. Стоун, Р. Далтона та ін. Цими авторами сформульовано низку теоретичних і методологічних положень, що розкривають сутність та природу політичного вибору, роль об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі його реалізації, визначено причини результативності політичного вибору.

Теорію раціонального вибору в політичній науці розробляли зарубіжні автори Д. Грин, І. Шапиро, К. Ероу, Дж. Найт, Г. Кавка, К. Монро, П. Ейбелл, Д. Остен-Сміт, М. Олсон, М. Фармер та ін.

Окремий напрямок дослідження політичного вибору сформувався у сфері аналізу публічної політики. Тут можна відзначити праці авторів, які аналізують роль вибору у процесі прийняття та реалізації політичних рішень, серед яких Д. Стоун, В. Парсонс, Г. Колбеч, О. Дем'янчук, В. Тертичка, В. Данн, Г. Саймон, А. Вілдавські, Л. Пал, Е. Дрор, Л. Якобсон та ін.

Критично переосмислюючи значення раціональності, політики в цілому та процесу політичного вибору для науки, культури та суспільства, «деконструювати» раціональність вибору пропонують представники постмодернізму Ж. Деріда, Ж. - Ф. Ліотар, Ф. Джеймісон, Ж. Бодрійяр, Р. Рорті, В. Вельш, Ч. Вінквіст, З. Бауман та ін.

Значний внесок у розробку теорії досліджуваного нами політичного феномена зробили такі автори як В. Андрущенко, В. Бебик, М. Головатий, Ю. Качанов, І. Кресіна, В. Ледаєв,

С. Наумкіна, О. Панарін, А. Пойченко, Г. Пушкарьова, О. П'ятигорський, О. Соловійов, В. Токовенко, В. Цвих, Д. Яковлев та ін.

Серед робіт, присвячених проблемі політичного вибору, пов'язаної з аналізом технологій, які використовуються у сучасній політиці, варто відзначити роботи Т. Грінберг, Т. Слохіної, Р. Павленка, Г. Почепцова, Ю. Сурміна, Н. Туленкова, М. Анохіна, В. Іванова, А. Ковлера, М. Лебедєвої, О. Морозової, В. Патрушева, Д. Видріна, В. Стоцького, О. Цуладзе та ін.

Дослідження політичного вибору не обмежуються аналізом внутрішньополітичного процесу — політичний вибір розглядається як структурний елемент зовнішньої політики, міждержавних відносин та світового політичного процесу. Можна відзначити декілька основних підходів до визначення місця та ролі політичного вибору у теорії міжнародних відносин. По-перше, парадигма політичного реалізму, витоки якої сягають робіт Фукідіда, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, К. фон Клаузевіца та ін. Серед сучасних авторів варто виділити Г. Моргентау, Н. Циганкова, Е. Карра, Дж. Кеннана, Г. Кіссінджера, Р. Арона, П. Гаман-Голутвіну, О. Панаріна, А. Іноземцева та ін. По-друге, ліберальна парадигма, яку представлено у роботах Дж. Локка, І. Канта, І. Бентама, Дж. Ст. Мілля, А. Сміта, В. Вільсона, З. Бжезинського, Р. Кларка та ін. По-третє, марксистська та неомарксистська парадигми дослідження міжнародних відносин та світової політики — К. Маркс, Ф. Енгельс, І. Валлерстайн та ін.

Відкритість світової політичної системи і зростання кількості її впливових учасників, а також фактична прозорість державних кордонів, яка надає можливість свободи пересування, обміну та співпраці, виявляють «парадокс участі». Згідно з ним, політична участь, на необхідності якої наголошували теоретики демократії, призводить у сучасних умовах до непередбачуваності та нестабільності, до зниження ефективності функціонування політичних інститутів.

Варто погодитись із російським дослідником В. Меньшиковим у тому, що «зміни, які відбулися за останні десятиліття у світі, пов'язані з глобалізацією, перетворенням біполярного світу на монополярний, поставили людство перед необхідністю вирішення нових завдань, серед яких особливе місце належить проблемі вдосконалення владних відносин. Вплив на світову і державну політику «глобальної влади» став самоочевидним фактом» [2, с. 56].

Теоретико-методологічні основи дослідження феномену влади як важливої складової політичного вибору у модерному суспільстві було

закладено у міждисциплінарних дослідженнях, інтегруючи здобутки соціології (біхевіорального та системного підходів, структурного функціоналізму), соціальної психології, політичної науки. У той же час політологічне розуміння політичного вибору розвивалось із використанням економічних підходів, зокрема, теорії раціонального вибору. Тут спостерігалась націленість політичних досліджень на практичний результат, опора на факти.

У пострадянський період дослідження політичного вибору здійснюється переважно в неокласичному, постмодерністському ключі, головна увага приділяється процесам, пов'язаним із демократичними перетвореннями, демократизацією політичного вибору в цілому та електорального вибору, вирішенням актуальних завдань зі створення ефективного державного демократичного владного механізму, здатного взаємодіяти з регіональними структурами, інститутами громадянського суспільства, місцевим самоврядуванням та окремими громадянами.

Історичні трансформації політичного вибору у процесі взаємодії влади та суспільства відбувались протягом цивілізаційного розвитку, а питанням дослідження теоретико-методологічних основ аналізу політичного вибору присвячено значну кількість робіт у науковій думці.

У межах елітистської парадигми в соціально-політичному й гуманітарно-науковому знанні та повсякденній ментальності давнього світу написано твори Конфуція, Платона, Арістотеля, Цицерона, Полібія та ін. Саме на стародавньому Сході, в античних містах-державах (полісах) та Римській імперії зароджуються джерела течії, яка стверджує, що необхідним компонентом будь-якої соціальної структури виступає найвища управлінська або інтелектуальна верства, що визначає розвиток суспільства в цілому, здійснює вибір моделі суспільного устрою.

Найбільш давніми із представлених політичних вчень та систематично розроблених поглядів на проблему державної діяльності та політичного вибору можна вважати погляди китайського мислителя Конфуція. Він обґрунтував ряд положень про мету, зміст і дійових осіб державної управлінської діяльності, дав ґрунтовні рекомендації щодо вибору між добрим та поганим управлінням, який має зробити правитель. Проте він вважав, що «самому народові його власні інтереси незрозумілі і без освічених конфуціанців-правителів йому не обійтися. Конфуцій уважав, що суспільство має складатися із двох основних категорій: а) тих, хто управляє; б) тих, хто трудиться й кориться. Саме першій категорії належить право приймати рішення та робити політичний вибір. Отже, критерієм поділу суспільства на ці дві

категорії має бути не знатність походження чи багатство, а тільки знання й чесноти (гуманність, почуття обов'язку, справедливість, безкорисливість). Згідно з Конфуцієм, правителєві-політикові слід шанувати «п'ять прекрасних якостей»: «шляхетний чоловік у доброті не марнотратний; примушуючи до праці, не викликає гніву; у бажаннях не жадібний; у величі не гордий; викликаючи повагу, не жорстокий» [Цит. за : 1, с. 35].

Розглядаючи теоретичну спадщину давньогрецького мислителя Платона у контексті проблеми політичного вибору, можна констатувати, що велике значення має платонівське положення про те, що вміння управляти людьми та здійснювати політичний вибір є одним з найскладніших вмінь. Актуальною є теза античного мислителя про те, що закон має бути вищий від правителів, які лише слуги закону. Їхнє безпосереднє завдання — робити політичний вибір такого курсу, який привів би до «Золотої доби», що існувала у минулому.

Для Арістотеля політика — це державна наука й мистецтво створювати закони, а також політичний досвід, який приходить і який збагачується в результаті участі у тих або інших політичних справах. Найвищою метою державної політичної діяльності, а отже — критерієм політичного вибору для Арістотеля є служіння спільній користі.

У Середньовіччі, поряд із домінуванням теологічної доктрини, яка наголошувала на значній ролі церкви у політичному житті, сформувалось декілька впливових альтернативних течій. У контексті дослідження політичного вибору, його історичних умов та конкретних соціокультурних чинників особливої ваги набуває імперська ідея організації політичного простору, виражена у поглядах В. Оккама, М. Падуанського та ін.

Серед дослідників умов та засобів реалізації політичного вибору доби Відродження особливе місце належить Н. Макіавеллі, який сформулював власне розуміння ролі і призначення влади в суспільстві, висловив практичні рекомендації щодо вибору методів реалізації влади. Н. Макіавеллі виступав прибічником цілісності суспільно-політичної системи, започаткував силову інтерпретацію політичної діяльності та політичного вибору, виходячи із розуміння політики як сфери владних відносин, рішень і дій, що мають власну логіку (раціональність), відмінну від логіки людських дій в інших сферах суспільного життя й не зумовлену поняттям морального блага, або теологічною доктриною. Раціональність політичного вибору, за Н. Макіавеллі, обумовлена специфічною логікою політичної діяльності. Згідно з Н. Макіавеллі, цілісності суспільства можна домогтися не тільки шляхом узгодження інтересів, а й шляхом насильницьких дій щодо тих сил і класів, інтереси яких протилежні інтересам правлячої еліти.

У XVII столітті англійський мислитель Т. Гоббс сформулював концептуальні основи теорії суспільного договору, виходячи з власного розуміння ролі політичного вибору та вибору суспільства. Англійський філософ Дж. Локк обґрунтував вчення про ліберальну доктрину, у якій найважливіше місце посідає проблема вільного та розумного політичного вибору.

У добу Просвітництва значний внесок у дослідження політичного вибору та демократичних засад діяльності влади здійснили такі автори, як Шарль-Луї Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо. Так, Ш.-Л. Монтеск'є зробив спробу закласти наукові основи для розуміння законів суспільного і політичного вибору, став одним із засновників концепції сучасного поділу влади. Ж.-Ж. Руссо у роботі «Про суспільний договір, або принципи політичного права» визначив суспільне джерело влади, яка формується під впливом вибору громадян.

Марксистський підхід до трактування політичного вибору базується на класовому підході. Політичний вибір тут детермінований виробничими, матеріальними відносинами, панівним способом виробництва. Зміст політичного вибору визначається природою класів, їхніми інтересами й потребами.

Вагомим є внесок у теорію політичного вибору М. Вебера, передусім завдяки обґрунтуванню ідеї цілераціональної та ціннісно-раціональної дії. Визначення політики за Вебером, а також положення про професіоналізацію політики та якості політика, про легітимність політичного панування і лідерства, про компромісний підхід до взаємовідносин моралі й політики, про партійну діяльність і бюрократію служать певною методологічною основою для осмислення політичного вибору.

Із середині XX століття основним фактором, який визначає умови політичного вибору, виступає взаємодія двох найважливіших інституцій демократичного суспільства — держави та громадянського суспільства. У процесі розвитку громадянського суспільства формується коло акторів політичного вибору, які впливають на утворення публічної влади, що є результатом взаємного впливу держави та суспільства.

У цьому контексті розвиток і стійке функціонування простору політичного вибору у сучасному демократичному суспільстві передбачає дотримання принципів верховенства права, єдності системи публічної влади, гласності, компетенціональної самостійності і незалежності, відповідальності.

У сучасних демократичних суспільствах політичний вибір здійснюється також на основі принципу визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Після Другої світової війни дослідження політичного вибору розвивались за трьома теоретичними напрямками: біхевіоральна політична теорія, інституціональна теорія та формальна політична

теорія. Остання звертається до моделі «раціонального політичного актора» та індивідуального (егоїстичного) та суспільного (стратегічного) вибору, які позичені з економічної теорії.

У результаті такого підходу розробляється корисний аналітичний інструмент, який може прояснити поведінку виборців, правлячих кіл, політичного класу, еліт, бюрократів, висвітлює процес лобювання приватних інтересів через діяльність влади. Тобто саме через дослідження тих процесів, які зазвичай приховано не тільки від пересічних громадян, а й від політичних експертів.

Дослідники, які працюють у цій сфері використовують досягнення теорії ігор з метою пояснення політичних процесів раціональною поведінкою акторів.

На початку ХХІ століття у процесі формування та реалізації політичного вибору громадянина набувають ваги такі фактори.

По-перше, процес медіатизації політики, який характеризує зростаючу роль мас-медіа, медіапростору у політиці в цілому та здійсненні політичного вибору, зокрема. Дослідники процесу медіатизації політики (Г. Оберройтер, О. Соловйов, Д. Яковлев та ін.) відмічають, що вплив мас-медіа на суспільство та політичний вибір, розповсюдження комунікаційних засобів переносить наголос з нормативного боку сприйняття змістовної сторони політики на демонстративну, підпорядковує діяльність політичних акторів вимогам рейтингу та формату медіа-простору.

По-друге, розширення можливостей застосування мережі Інтернет, яка стає важливою складовою політичних комунікацій, утворює середовище політичного вибору інформаційної доби.

По-третє, одним із головних стає фактор політичної культури. Політична влада завжди потребує «культурного обрамлення» для того, щоб існувати та визначити себе. Особливої ваги політична культура набуває в умовах трансформації сучасного політичного простору, коли ідеологічна компонента політичних процесів піддається ерозії і втрачає своє значення і правовий статус у процесі політичного вибору.

Таким чином, політичний вибір, як феномен суспільного життя, існував в усіх історичних формах організації державного устрою, супроводжуючи цивілізаційний розвиток людства, визначаючи його напрямок та темп. Найбільш ефективним засобом вирішення суспільно-політичних проблем політичний вибір став у країнах з демократичною формою правління.

Література

1. Кузьмин П. В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине: [монография] / П. В. Кузьмин. — Симферополь: «Оригинал-М», 2007. — 456 с.

2. Меньшиков В. В. Проблема власти в истории политической мысли: теоретико-методологический анализ: [монография] / В. В. Меньшиков. — Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2005. — 167 с.

В статье проанализирован генезис исследований феномена политического выбора. Определено, что анализ политического выбора носит междисциплинарный характер. Рассмотрены исторические трансформации политического выбора в процессе взаимодействия власти и общества, отмечен плюрализм современных представлений о сущности политического выбора.

Ключевые слова: политический выбор, теория общественного выбора, теория рационального выбора, теория игр, либеральная политическая доктрина, политическая деятельность.

The paper explores the genesis studies the phenomenon of political choice. It was determined that the analysis of political choice is interdisciplinary. The historical transformation of political choice in the process of interaction between government and society, marked by pluralism of modern ideas about the nature of political choice.

Key words: political choice, public choice theory, rational choice theory, game theory, liberal political doctrine, political activity.

Константинова Тетяна Віталіївна — аспірантка кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензент: проф. Чемшит О. О.